ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ԵՐԳԵՐ

Եկատերինե II կայսրուհու 14 նոյեմբերի 1779 թվականի Նոր Նախիջևանի հայության տված հրովարտակի երրորդ կետի համաձայն նախիջևանցիք պետք է ազատ մընային զինվորական ծառայությունից։

Սակայն 1874 թվականին նախիջևանցիները ևս ենթարկվեցին զինվորական ծառայության օրենքին։ Նախիջևանցիները շատ անբավական էին դրանից, դիմումներ արին կաթողիկոսին, կառավարությանը, որ Եկատերինե երկրորդի արտոնագրի համաձայն ազատեն նրանց այդ պարտավորությունից, սակայն ամեն ինչ եղավ անօգուտ։ Սպիտակ հացի և անուշեղենների սովոր հայերը զարհուրած էին, որ իրենց պետք է կերակրեն «ադրիշ» հացով և «թթու բորշչով»։ Այդ առթիվ հորինված է հետևյալ երգը, որ մինչև օրս էլ երգվում է.

1

Քրսան մեգս գոխեցի,
Հորս-մորս լացուցի։
Օ՞ֆ-օ՞ֆ-օ՞ֆ, մարիգս,
Քսան մեգ էր գարիքս։

Դավարի բես քշեցին,
Օշխարի բես պաժնեցին։
Օ՞ֆ-օ՞ֆ-օ՞ֆ, մարիգս,
Ջկար մեզի ազագում։

Դարին ստանոր խոթեցին,
Լանքերս, լոյերս չափեցին։
Օ՞ֆ-օ՞ֆ-օ՞ֆ, մարիգս,
Քսան մեգ էր գարիքս։

Հայի չեքմենս հանեցին,
Սալդաթի շինել հաքուցին։
Օ՞ֆ-օ՞ֆ-օ՞ֆ, մարիգս,
Քսան մեգ էր գարիքս։

Հոսի գոշիգս հանեցին,
Սալդաթի գոշիդ հաքուցին։
Օ՞ֆ-օ՞ֆ-օ՞ֆ, մարիգս,
Քսան մեգ էր գարիքս։

Հոսի կառտոզս հանեցին,
Սալդաթի կառտոզ հագուցին։
Օ՞ֆ-օ՞ֆ-օ՞ֆ, մարիգս,
Քսան մեգ էր գարիքս։

Թութու բոռշչով արիշ հաց,
Ե՞ր բիդ մոռնամ ջերմագ հաց։
Օ՞ֆ-օ՞ֆ-օ՞ֆ, մարիգս,
Ջկար մեզի ազազում։

Մեզի զռանից ջամփեցին,
Թուրքին զեմը շարեցին։
Օ՞ֆ-օ՞ֆ-օ՞ֆ, մարիգս,
Ջկար մեզի ազագում[1]։

ՌԱՍՏԱԿԵՍԻՆ ԵՐԳԸ

1898 թվականի ամառը զինվորական ծառայության մեջ Ախալցխայում մեռել է Թոփտի գյուղի բնակիչ երիտասարդ Արիստակես Բաղդասարի Քարտաշյանը։ Նրա ընկերները, նույնպես թոփտեցիներ, խորը ազդված այդ դժբախտ դեպքից Ախալցխայից ուղարկել են նրա մորը և եղբայրներին հետևյալ երգը, որը մինչև վերջերս էլ երգում էին «Դու չես հավատում» երգի եղանակով։

2

Մայրիդ, իմ մայրիգ, դիս առին դարին,
Դարին Տեհնի պոլկ, անունս կրեցին,
Օխտնում ոոտի մեջ ինձի հայդնեցին.
Շորերս առին, զինվոր տառծուցին,
Հրացանն ինձի զին անվանեցին,

1 Այս երգի նոտագրված տարբերակները տե՛ս սույն գրքում Մ. Լյուլեճյանի ժողովածուն։

Մեզ ռուս ուսուցչի ինձի հանձնեցին.
Նա շատ խստությամբ ինձ հետ վարվեց,
Իսկ և այն օրից սիրտս խոցոտեց,
Չի ցավ ստացա, որ մահ բաղձառեց,
Իմ ծնողներիցս ինձի պաժանեց.
Ցավի դիրացա, հիվանդանոց ընդա,
Ջարևրուն ֆողեն ես ուժևս դրդվեցա,
Ընդեր դանչելով, ես ձայնով խոդած.
Դասն և հինգ օրվա մեջ ոտքես բրրձա,
Ընդեր դանչելով ես տան չըստացա։

Դարին դիս, դարին, քաղաքեն հանեցին,
Ախալցխային բովը ինձի թաղեցին,
Հայ ղերդևրներով թաղումս արին։
Պարև դեցիք, ախ իմ ծնողներ,
Տուք ողջ մնացեք, սիրուն ընդերներ,
Որ տուք դուն կնաք, իմ մասին բաղմեք,
Նոր Նախիջևան, մայրենի քաղաք.
Տուք մնաք դարով, ես մնամ դարով,
Մայրս, եղբայրս, տուք մխիթարվիք։

1905 թ. ռուս-ճապոնական պատերազմի ժամանակ ռազմադաշտում կրած խայտառակ պարտությունների պատճառով ցարը սախպված եղավ օղոստոս ամսին հայտարարել նոր զորակոչ։ Այդ ժամանակ արդեն ժողովուրդը համարձակ արտահայտում էր իր անբավականությունը կառավարությունից։ Ցարը վախենալով հեղափոխությունից, ստիպված եղավ կնքել խաղաղություն։ Այդ զորակոչի ժամանակ կանչված զինվորները պատերազմի դաշտ չհասած պատերազմը վերջացավ և նրանք վերադարձան տուն։

Այդ զորակոչի առթիվ Մեծ Սալա գյուղում հորինվել է հետևյալ երգը.

3

Աստվածտձնին Լրդուշարթին դխուր լուր լսվեցավ.
Հայ ղդանևրուս սրդին մեչը մահվան ցավ լցվեցավ.
Գանչեցին մեզ-մեղ, մեղ-մեղ, անուններս կրեցին.
Օղարի լուծը հայ դդայոց նորա վզին արեցին։
Մենք հայերս բաղրասա էինք հայրենիքի դոհ լինել.
Ոչ թե կնալ ու օղարի լուծը մեր վիզը տնել։
Զնողներս, դիներս դունը նստած լալիս են.
Զավագներս նոցա չուրջը բդուդ-բդուդ կալիս են.
Հարցնում են իրանց մորը. ո՞ւր են մեր հայրիդները.
Ինչու մեզ իմաց չըդվիք. որ կնայինք հեդները.
Երբ որ մայրերը լսեցին դդոցը բահանչները.
Ախ քաշեցին սրդերից, մխիթարեցին դդոցը։
Պարև դեցիք, մայրիդներս, դուք ողջ էդիք, հայրիդներս,
Պարև դեցիք, ազգագաններ, սիրելի պարեգամներ։
Օրհնյալ դեցիք, դուք հայ դյուղեր, որ մեզ օգնություն դվիք.
Եվ մեր մեղքերը ներելով, լալ-ողբալով ջամփեցիք։
Մի՛ լաք ծնողներ, մի՛ լաք գիներ, դուցե հեդ կուկանք,
Դուք մի՛ լաք, դավագներ, շուտով դուն կուկանք։

Այս երգի հեղինակի անունը մնաց անհայտ, զինվորները ետ դարձան առանց կռիվ անելու։

ԶԻՆՎՈՐ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՔԻՐԵՄԻԹՋՅԱՆԻ ԵՐԳԸ

Մահվան հրեշտադը միշտ անդութ է,
Ատու ձեռին գերանդին որ հասսահաս,
Ջարն ու բարին դախանկ զուդա սև հողին,
Ասա խնթրեմ, ի՞նչ գուղեիր մի դալևդիր
Զինվորից, ա՜խ, դեռահաս ու անմուրազ,
Դու գրդեցիր իր դյանքից։

Մարտիրոսն եմ ես, ազդավ հայ Քիրեմիթչյան,
Հին տոհմից զինվորական Ռուսաց ազդին,
Եվ Դերբենտյան մեծ դնդին։
Զնդավայրս Ռուսաստանը Դոնյան շրջան,
Անհամբեր արդ մեռնում եմ իմ բաբերից
Թողած երկրում սիրամրուր։

Հեռու այնդեղ Նախիջևանում թողի հայր, մայր.
Քույր, եղբայր, շատ ընդերներ, պարեգամներ թողի
Բաշտոն, ամեն պան։ Ա՜խ, ինչ սրդով ես դուղեի

Գեթ մի անգամ էլ դեսնել, գարոդս առնել,
Դերդս հայդնել, աբա մտնել գերեզման։

Դեռ նոր էի ես հասկացել ազգիս քաղցր
նպաղագ.

Հայրենիքի ցավն զգացել ու գարիքը
անսահման։

Մնաք բարյավ և գուք ազգաց իմ պաշտելի
Ընգերներ, և գու Գևորգ ու Մարտիրոս և
Մարգարէ։

Սիրելիք, երբ գդառնաք, բազմեք ցավս
ամենուն,

Ջնողներիս, անուշ եղբարց, քույրերիս։
Մնաք բարյավ, դաշտեր, ձորեր
Հայաստանի,

Սուրբ լեռներ, մնաք բարյավ եդեմական
Պարզ ու վճիտ աղբյուրներ։

Մարտիրոս Քիրեմիթչյանը երիտասարդ, նոր Նախիջևանցի, 1901 թվականին զորակոչվել է բանակ։ Նա ծառայել է Դերբենտյան գնդում, որպես հասարակ զինվոր։ Նրանց զորամասը կանգնած է եղել Ախալցխայում։ 1903 թվականին Մարտիրոսը հիվանդացել մահացել է։ Նրա հետ զինվորական ծառայության մեջ գտնվող Նախիջևանցի ընկերները Քիրեմիթչյանի ծնողներին ուղարկել են այս երգը։

ՍԱՄԲԵԿԻ ԴԵՐԱՆ[1]

Այս երգը հորինված է 1942 թվականին։ Հայ գյուգերը գտնվում են Տագանրոգի և Ռոստովի արանքում։ Հայոց հողերի սահմանն է կազմում Սամբեկ գետը։ Գետի հյուսիսային բարձր ափում ամրացած էր թըշնամին. ահեղ կռիվներ տեղի ունեցան այդ գետի վրա, խոշոր զոհեր խլեց թշնամին։

Թուփտի. Ջալթր և Փոքր Սալա գյուղերի բնակչությունը անդահան էր արված, գյուգերը կռվի դաշտ էին դարձել. այդ գյուղերի բնակչությունը խիստ տուժեց և շատ ընտանիքներ զրկվեցին իրենց զավակներից։

[1] Այս երգը մեզ տվել է Օհան Տոմբայանը։

4

Դասնըութն է դարիքս.
Գրագ ընգա, մարիգս.
Մնաք պարով, ընգերներ,
Ձեզ չեղածի բես կնացի։
Սամբեկին գերան կնացինք.
Ալաշ-թալաշ մնացինք.
Ավտոմատով գրուցին.
Հավի խադակ չըդեսան։
Սև ծին բռիչկաին լձեցին,
Ռոստովի բոլնից հասցուցին.
Մինչև բոլնից հասցուցին,
Հոքիս փորես հանեցին։
Հոնեն ընգանք մեծ ջամփան.
Տերի կեղի կերեզման.
Ջնողներս թոփ եղան
Ինձի տրին կերեզման։
Մնաք պարով. ձնողներ.
Մնաք պարով. ընգերներ
Մնաս պարով, իմ Ջարթար.
Նայե, ինձի մի՛ մոռնար։

5 ԱՆԲԱԽՏ ԳԻՐԻՋ

Անծանոթ չոլեր ընդաձ,
Գդրիջ մեր անխնգաց.
Օգար երգիր էշթող-շեգող,
Միմիայն ինձի գասին։

Ինձի առին ազդես. դարին,
Կեղիս վրայեն անցուցին,
Հոքիս չառած, փուճ մարմինըս,
Ինձի բաշխեցին։

Օղար երգիր, օղար ըժիշկը
Ինձի նայեցան,
Օղար մարթիր. օղար դղար
Ինձի թաղեցին։

Ինձի առին մեձ օրային ղագր թաղեցին.
Մայրիգ գանչելով, ձայնս խրռձեցավ,
Ջայնիս ձայն չեղավ.
Հողիս դուրս Լգավ։

Մնաք պարով, գանչված հայր-մայր,
Իմ քույր և եղբայր,
Ես կնում եմ ստոր կերեզման,
Էլ չեմ դեսնի լուս աշխարհ։